

تاریخ سیاسی - ۱۰

نگارش

محسن مدیر شانه‌چی

تاریخ پنجاه‌ساله ایران

تحولات سیاسی - اجتماعی

۱۳۲۰-۱۲۷۰

نگارستان

نشر نگاه معاصر

فهرست

□ مقدمه

۷

بخش اول (دوران قاجار)

- فصل اول: موقعیت ایران در عصر قاجار
- ۱۳ ۱. موقعیت جغرافیایی
 - ۱۴ ۲. اوضاع اقتصادی
 - ۱۵ ۳. جمعیت و ترکیب و نسبت آن
 - ۱۷ ۴. تنوع دینی و مذهبی
 - ۲۲ ۵. گستره قومی و زبانی
- فصل دوم: قاجارها و سلطنت آنان بر ایران
- ۲۶ ۱. شاه، دربار و نهاد سلطنت
 - ۲۷ ۲. صدر اعظم و وزرا
 - ۳۰ ۳. قوای مسلح
- فصل سوم: مردم، طبقات و نیروهای اجتماعی (ساختار طبقاتی و اجتماعی)
- ۳۷ ۱. نخبگان سیاسی حکومتی یا صاحبان قدرت سیاسی
 - ۳۸ ۲. روحانیان
 - ۳۸ ۳. بازرگانان و پیشه‌وران
 - ۳۹ ۴. روشنفکران
- فصل چهارم: برخی تحولات و رخداد‌های سیاسی-اجتماعی و سیاسی-نظامی
- ۴۴

۴۴	۱. اصلاحات
۴۸	۲. قیام تنباکو
۵۱	۳. انقلاب مشروطه، پیامدها و دستاوردهای آن
۵۶	۴. سلطنت محمدعلی شاه و استبداد صغیر
۶۰	۵. فتح تهران و سلطنت احمدشاه
۶۴	۶. جنگ جهانی اول، اشغال ایران و پیامدهای آن
۶۵	۷. جنبش‌های محلی
۶۸	۷-۱. قیام جنگل
۷۰	۷-۲. قیام آذربایجان
۷۱	۷-۳. قیام خراسان
۷۲	۷-۴. قیام جنوب
۷۶	فصل پنجم: ساختارها و نهادهای جدید
۷۷	۱. قوه مقننه (مجلس و وکلا)
۸۲	۲. احزاب و تشکل‌های سیاسی

مقدمه

در باب تاریخ معاصر ایران کتاب‌های بسیاری به فارسی نوشته یا ترجمه شده است. مباحث تاریخی به ویژه تاریخ معاصر علاوه بر استفاده عام از سوی انبوه خوانندگان علاقه‌مند طبعاً در شمار منابع مورد استفاده دانشجویان تاریخ و رشته‌های دیگری چون علوم سیاسی بوده و از این رو برخی جنبه درسی یا کمک‌درسی یافته است. در طول سال‌های تدریس دروس تاریخ معاصر در مقام مباحث میان‌رشته‌ای تاریخ و سیاست - که در رشته علوم سیاسی از آن با عنوان تحولات سیاسی اجتماعی ایران یاد می‌شود - از بسیاری کتب موجود بهره برده و برخی را تدریس کرده‌ام. از این رو تا مدت‌ها تمایل و انگیزه‌ای برای تدوین کتابی در این زمینه نداشتم اما سال‌ها تدریس این درس به تدریج و بیش از پیش ضرورت تدوین کتابی را در این زمینه پیش آورد. کتاب‌های متعدد و متنوع تاریخ معاصر ایران - حتی آثار قابل اعتنا و ارزشمند در این میان - بسیاری صرفاً جنبه توصیفی یا داستان‌گونه داشته و آثار توضیحی و تحلیلی نیز غالباً یکسویه و جهت‌دار - با سوگیری‌های مختلف و گاه متضاد - و برخی با خلأها و کاستی‌های بسیار و فرو گذاشتن بعضی مباحث مهم و اساسی تاریخ معاصر ایران تدوین شده و این نکته گاه در مورد منابعی که به صورت تفصیلی و با ورود به جزئیات نگاشته شده، دیده می‌شود. از این گذشته، از آنجا که تقریباً هیچ‌یک از کتاب‌ها به عنوان کتاب درسی - به ویژه برای درس تحولات سیاسی اجتماعی ایران در رشته علوم سیاسی - تدوین نشده بود، به لحاظ پوشش برنامه

بخش دوم) دوران رضاشاه پهلوی

۹۱	فصل ششم: رضاشاه و سلطنت او
۹۱	۱. کودتای سوم اسفند
۹۴	۲. سلطنت رضاشاه
۹۵	۳. سیاست‌ها، مواضع، اقدامات و اصلاحات رضاشاه
۱۰۲	فصل هفتم: ساختار سیاسی ایران در دوران رضاشاه
۱۰۲	۱. قوه مجریه (نخست‌وزیر و وزیران)
۱۰۴	۲. قوه مقننه (مجلس و نمایندگان)
۱۰۶	۳. نیروهای مسلح
۱۰۷	۴. احزاب و تشکل‌های سیاسی
۱۱۱	□ کتابنامه
۱۱۷	□ فهرست نام‌ها

و سرفصل و مباحث این درس چندان قابل استفاده نبود و لازم می‌آمد فصولی از کتب مختلف در قالب جزوه برای تدریس تهیه شود؛ کاری که اینجانب و بسیاری دیگر از مدرسان درس به آن می‌پرداختیم.

سرانجام در سال ۱۳۷۹ به همت استاد و همکار ارجمند آقای دکتر علیرضا ازغندی کتابی برای درس تحولات (ب) - مشتمل بر مباحث دوره سی و هفتساله سلطنت محمدرضا شاه در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷ از سوی سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهی (سمت) انتشار یافت. در سال ۱۳۸۰ نیز با تلاش و هماهنگی همکار گرامی آقای دکتر مجتبی مقصدی کتاب دیگری برای همین درس در قالب کاری جمعی به قلم تنی چند از مدرسان این درس از جمله خود ایشان و اینجانب توسط انتشارات روزنه منتشر و در سال ۱۳۸۶ بازنگری و تجدید چاپ شد. به این ترتیب در خصوص درس تحولات (ب) آثاری انتشار یافت که تا حدود زیادی خلأ موجود در این زمینه را مرتفع ساخت اما در مورد درس تحولات (الف) این خلأ همچنان محسوس بود و امکان کاری جمعی - مشابه آنچه اشاره شد - در این مورد فراهم نیامد.

نگارنده همچون برخی دیگر از همکاران گاه برای تدریس هر دو درس تحولات الف و ب و مشخصاً در مورد تحولات (الف) که با کمبود و منبع روبرو بود، از آثار ترجمه‌شده در این زمینه استفاده می‌کردیم. جامع‌ترین اثر در این زمینه، کتاب نامدار پروانده آبراهامیان - ایران بین دو انقلاب - بود که یکی از دو ترجمه آن توسط آقای کاظم فیروزمند، شادروان حسن شمس‌آوری و اینجانب در سال ۱۳۷۷ از سوی نشر مرکز انتشار یافت و مکرر تجدید چاپ شد. بر این اساس ضرورت تدوین کتابی که مستقلاً مباحث درس تحولات (الف) را پوشش دهد، همچنان احساس می‌شود. از این رو در پی پیشنهاد دوست دانشمند آقای اکبر قبری مدیر محترم انتشارات نگاه معاصر، مجموعه یادداشت‌های مشتمل بر مباحث اساسی درس مذکور را پس از بازنگری و تدوین نهایی در اختیار ایشان نهادم تا در قالب کتاب حاضر مورد استفاده احتمالی دانشجویان و استادان این درس و خوانندگان علاقه‌مند به مباحث این مقطع از تاریخ معاصر ایران قرار گیرد. از آنجا که درس تحولات سیاسی

اجتماعی (الف) علی‌الاصول مباحث تاریخ ایران را از اواسط عصر قاجار تا پایان این دوران و نیز دوره سلطنت رضاشاه دربر می‌گیرد، در اثر حاضر مشخصاً تحولات سیاسی - اجتماعی ایران در فاصله قیام تنباکو در سال ۱۲۷۰ تا پایان سلطنت رضاشاه در سال ۱۳۲۰ مورد نظر قرار گرفت و بر این مبنا نام تاریخ پنجاهساله ایران برای آن برگزیده شد؛ نگارنده در گزینش این نام و امداار آثاری است که پیش از این شادروانان مکی، نجاتی و جزئی با نام‌های تاریخ بیست‌ساله، تاریخ بیست و پنج‌ساله و تاریخ سی‌ساله نگاشته بودند.

در تدوین این اثر سعی شد ارتباط و هم‌پیوندی میان این درس و دروس و مفاهیم دیگر رشته علوم سیاسی همچون مبانی سیاست و جامعه‌شناسی سیاسی حفظ شود و این مباحث به تعامل با سایر دروس علوم سیاسی و کمک به فهم متقابل و کسب اطلاعات مکمل در این زمینه بینجامد. همچنین در بیان مقولات و رویکردها تفاوت رشته علوم سیاسی با تاریخ - در عین وجوه اشتراک - ملحوظ گردد و به ویژه جنبه تحلیلی و تفصیلی مباحث تاریخی - فارغ از داوری‌های ارزشی و سوگیری‌های معمول در این موارد - مطمح نظر قرار گیرد. برقراری ارتباط تاریخی، منطقی و طبیعی میان تحولات و سیر تکاملی و تحولی آنها، نسبی‌گرایی و پرهیز از مطلق‌نگری و اغراق و تحلیل‌های یکسویه و تک‌سببی، استفاده از غالب منابع معتبر موجود و طرح مباحث اساسی مطرح‌شده در این منابع و به عبارتی رخدادهای اصلی تاریخی در این نیم سده، ارتباط هر مبحث با مباحث قبل و بعد در عین استقلال آن مبحث و عدم تداخل و تکرار و تناقض میان مباحث و فصول مختلف کتاب، از دیگر نکاتی بود که سعی شد به تبع تدوین کتابی درسی به‌ویژه برای دانشجویان علوم سیاسی مراعات شود. باز بنا به ضرورت تدوین کتابی در سیر تحولات تاریخی نگارنده در مواردی به اصطلاحات و واژه‌های قدیمی و غالباً عربی روی آورد تا آشنایی و ارتباط لازم با ادبیات زمان مورد بحث و متون مربوط به آن زمان صورت گیرد. در تدوین این اثر سعی بر اجمال و اختصار بود. طبعاً استادان ارجمند مباحث تکمیلی و حاشیه‌ای را با عنایت به فضا و مقتضای کلاس مطرح خواهند نمود و دانشجویان و خوانندگان علاقه‌مند با رجوع به منابعی که در پایان هر فصل ذکر